

ТРИ ТЕЧІЇ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТЬ

Мельничук І. А., к.і.н., доцент, Суліменко О. Г., к.і.н., доцент

Постановка проблеми. Українське культурно-політичне середовище ніколи не було однорідним, що не дивно, з огляду на етнічну, релігійну, мовну та соціальну розмаїтість нашої держави. Тим більше це стосується моментів корінних політичних та економічних перетворень на «зламі епох», одним з яких стала доба української ренесансної «культурної революції» XVI – першої половини XVII ст., що була спричинена загальними фундаментальними зрушеннями європейського Відродження.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню цього феномена присвячена низка праць вітчизняних істориків, політологів та філософів: Н. Яковенко, Б. Кухти, М. Кашуби, В. Паславського, В. Скиби, М. Сумцова, Г. Нудьги, В. Литвинова та ін. Але ґрунтовному доробку згаданих авторів, зважаючи на їх багатий фактичний матеріал, змістовний характер висновків та узагальнень, іноді бракує історико-політичного аналізу характеру соціальних змін в українському суспільстві та світоглядної переорієнтації у середовищі вітчизняних еліт, що спричинені були «культурним вибухом», розпочатим представниками української політичної думки.

Виклад основного матеріалу. У XVI – першій половині XVII ст. в Україні спостерігалась поява нової української інтелектуальної еліти, яка виступила творцем української національної ідеї та одним з її носіїв. Навчаючись у західних університетах, ці люди засвоїли здобутки і принципи нової ренесансної європейської культури й часто залишалися працювати за кордоном, перебуваючи в католицько-латинському культурному полі [3]. Їхня діяльність здебільшого не була відома в Україні й не мала в той час помітного значення для української культури. До таких діячів належали Ю. Дрогобич, П. Кросненський, І. Туробінський, Г. Русин, Г. Тичинський, Й. Верещинський, Я. Щ. Гербут та ін. Вони переважно виступали як латиномовні автори, тому доволі значний політологічний та соціально-філософський здобуток цієї плеяди українських вчених більше відомий на Заході, і лише тепер поступово проникає в українські університетські програми.

Наступною тенденцією стала поява діячів ренесансного спрямування, що були безпосередньо пов'язані з Україною й намагалися витворити тут особливий, «проукраїнський», тип культури, який, однак, знаходився би в межах католицько-латинського культурного поля. До найбільш яскравих представників цього напрямку української політичної думки слід віднести Станіслава Оріховського, Себастьяна Кленовича, Шимона Шимоновича, Йосифа (Юзефа) Верещинського, Іоана Домбровського, Симона Пекаліда. Отримавши освіту за кордоном і зазнавши впливу політичних концепцій Відродження, ці діячі намагалися адаптувати ренесансні ідеї до українських реалій. Вони прагнули створити в Україні свої ренесансні осередки.

Такими були Замоїська академія, створена князем Яном Замоїським за ініціативи українського вченого-енциклопедиста Симона Симоніда, двори єпископів Григорія Саноцького на Львівщині та Юзефа (Йосипа) Верещинського на Київщині. До їх числа можна зарахувати також Острозьку академію (зауваживши слов'яно-греко-латинське спрямування останньої). Представники даної тенденції справили суттєвий вплив на українську культуру й суспільне життя. Про деяких із них, наприклад, про С. Оріховського, позитивно відзивалися православні українські культурні та релігійні діячі й навіть посилалися на його твори.

У своїй творчості С. Оріховський дискутував з представниками католицького кліру і самим римським папою [1]. Практично у кожній праці мислитель вказував на своє руське походження, на те, що його предки по лінії матері були русинами-українцями, що живе він на Русі, в руському місті Перемишлі, що Русь, а не якась інша земля є для нього

вітчизною [4, с. 228]. При цьому Русь для С.Оріховського є не лише територіальним, але й етнокультурним поняттям: «Родом я із скіфського племені, рутенського народу. В обох випадках також сармат, тому що Руссія, моя батьківщина, лежить у європейській частині Сарматії. Праворуч від неї – Дакія, ліворуч – Польща...». Показовою є його праця «Хрещення в русинів» (1544). У посвяті цього твору С.Оріховський говорить про необхідність установити згоду між різними віровизнаннями й пропонує почати цю справу зі знищення релігійних пересудів щодо православних. Важливе місце в творчості С.Оріховського займало питання захисту українських земель від татарських та турецьких нападників – певно, найголовнішою і найболючішою для тогочасної України темою, до якої зверталася більшість вітчизняних авторів XVI ст. Він писав: «...люд у Русі нещасний гине. Та ще й як гине! Цього без сліз і розповіді неможливо: ніхто людей не захищає, ніхто не боронить; міста попалено, фортеці зруйновано; багатьох славних лицарів посічено або забрано в полон; немовлят порубано, літніх повбивано, дівчат згвалтовано прилюдно, жінок збездечено на очах чоловіків, молодь пов'язано і забрано разом з реманентом і худобою, так що нема чим і землю обробити» [5, с. 24]. С.Оріховський написав дві промови «Про турецьку загрозу» (1543, 1544), де йшлося про небезпеку з боку турків для Польської держави, в т.ч. й українських земель. Також тема захисту українських земель від турецьких і татарських нападників звучала в «Напученні польському королеві Сігізмунду Августу» (1543): «Передусім прямуй у Русь, мешканці якої зазнають нападів численних ворогів. Прийди у цю провінцію, Августе, оглянь її укріплення, захисти слабкі місця фортець, набудуй міцних побільше. Покажи себе королем, який може прогнати від нас скіфів, волохів і турків» [5, с.52]. В іншому місці автор закликає польського короля: «Отже, будь мужем сильним, твердим, сарматом непереможним і, полишивши машкари або галлам, або зманіженим італійцям, їдь до гімназії справжньої доблесті – у Русь. Там ти матимеш усе потрібне, бо житимеш серед труднощів і страху – двох найкращих учителів юності...» [5, с.31]. Загалом С.Оріховському належить ціла низка творів переважно політико-публіцистичного характеру, де він піднімає актуальні на той час питання державного устрою.

Слід відзначити також і майже невідоме широкому загалу ім'я Симона Пекаліда (бл. 1567 – після 1601) – найяскравішого представника українських ренесансних тенденцій. Відомо, що він народився у сім'ї міського радника міста Олькуш (Польща). Навчався у Краківському університеті. Можливо, під час навчання мав контакти з князями Острозькими. Після себе залишив кілька латиномовних поетичних творів, найбільш відомою з яких є поема «Про Острозьку війну» («*De bello Ostrogiano*»), що вийшла друком у Кракові 1600 року. Поема адресувалася Василю-Костянтину та Янушу Острозьким і описувала конфлікт 1593 р. між ними і козацьким військом Криштофа Косинського [6, с. 195-242]. Ведучи мову нібито про воєнні справи, автор у підсумку торкається широкого кола гострих проблем українського життя, серед яких особливо виокремлює питання освіти [2, с.20].

Плеяда православних діячів української культури – Г. Смотрицький, брати Зизанії, І. Вишенський, В. Суразький, Д. Наливайко, І. Борецький, З. Копистенський, І. Копинський, П. Могила та інтелектуали з його оточення, а також М. Смотрицький, К. Сакович, К. Транквіліон-Ставровецький у православний період їхньої творчості та ін. мали єдиний спільний імператив передусім саме для православних діячів була притаманна орієнтація на місцеві традиції (звідси характерний для них консерватизм, звернення до історичної пам'яті, творення національної міфології тощо).

Для всіх трьох основних течій української культурно-політичної думки доби Ренесансу характерні загальні риси:

- Безумовний патріотизм, жагуча любов до України і співпереживання її численним лихам;
- Бажання дії і висування конкретних програм такої дії;
- Заклик до владних еліт до більш активного та наполегливого вирішення

українських політичних, конфесійних, оборонних проблем та поряд з цим розуміння необхідності творення нової національної еліти на здобутках славної історії княжих часів;

- Наголос на темі освіти та освіченості народу та його еліт як передумови національного успіху та піднесення.

У деяких працях, в руслі тогочасної загальноєвропейської науки, подається концепція «ідеальної держави» («піраміда влади» Ю. Дрогобича, «Палінодія» З. Копистенського та ін.)

Висновок. Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок, що «культурна революція», якій дала початок інтелектуальна еліта, безумовно, вплинула на розвиток політичної культури та формування національної свідомості всього українського народу. Розглядаючи світоглядні новації у працях провідних українських інтелектуалів, зокрема, у «Палінодії» Захарії Копистенського (1621 р.) та «Протестації» Йова Борецького (1621 р.), Н. Яковенко зазначає, що їх підсумком стала концепція договірних взаємин руського народу з володарями держав, до складу яких увійшли колишні києво-руські князівства. Договірна теорія поєднання Русі з Коронаю Польською і Великим князівством Литовським автоматично передбачала існування третього рівноправного члена «Речі Посполитої Двох Народів» [7, с.152; с. 359-372]. На нашу думку, вона цілком вкладалася у русло домінуючої на той час в Європі «теорію природного права та суспільного договору». Ця концепція стала, в свою чергу, провідною ідеєю серед частини козацьких гетьманської та старшинської еліт під час і після Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Використані джерела інформації

1. Литвинов В. Українські гуманісти епохи Відродження. – К., 1995. – Ч. 1.
2. Литвинов В. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії ХУ – початку ХУІІ століття. – К., 2000.
3. Нудьга Г. Перші майстри і доктори // Нудьга Г. Не бійся смерті. – К., 1991. – С. 31-430.
4. Оріховський С. До римського папи Юлія ІІІ // Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч. 1.
5. Оріховський С. Напучення польському королеві Сігізмунду Августу // Українські гуманісти епохи Відродження. – Ч. 1. – С. 228.
6. Пекалід С. Про Острозьку війну під П'яткою проти низових // Слово многоцінне. – К., 2006. – Т. 1.
7. Яковенко Н. М. Політична культура еліт / Культурне життя в другій половині ХУ – першій половині ХУІ ст. // Історія української культури. Т. 2; Українська культура ХІІІ – першій половині ХУІІ століть. / Гол. ред. Усаєвич Я. Д. – К., 2001.